

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XIII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(26–27. X 2018)

Књига I

ВУКОВ СРПСКИ РЈЕЧНИК И 200 ГОДИНА САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, ванредни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Тамишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Јелена Петковић, доцент

Рецензенти

- Др Милош Ковачевић, редовни професор
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
- Др Оливера Дурбаба, редовни професор
- Др Тијана Ашић, редовни професор
- Др Никола Рамић, ванредни професор
- Др Сања Ђуровић, ванредни професор
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
- Др Милка Николић, ванредни професор
- Др Веран Станојевић, ванредни професор
- Др Дејан Кравесовић, доцент
- Др Бојана Вељовић, доцент
- Др Тања Танасковић, доцент
- Др Даница Јеротијевић Тишма, доцент
- Др Тиана Тошић Лојаница, доцент

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XIII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(26–27. X 2018)

Књига I

**ВУКОВ СРПСКИ РЈЕЧНИК И 200
ГОДИНА САВРЕМЕНОГ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

Уредници
Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Јелена Петковић

Крагујевац, 2019.

САДРЖАЈ

ТРИ СВЕСКЕ РАДОВА СА XIII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ
СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 5

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ СВЕСЦИ XIII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ
СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 7

Милош М. КОВАЧЕВИЋ

УКИДАЊЕ АМФИБОЛИЧНОСТИ КООРДИНИРАНЕ КОПУЛАТИВНЕ
СИНТАГМЕ СУПСТИТУЦИЈОМ ВЕЗНИКА „И” ВЕЗНИКОМ „А” / 13

Бојана М. ВЕЉОВИЋ и Милка В. НИКОЛИЋ

СТИЛИСТИЧКЕ ДОМИНАНТЕ У ДЕЛУ УЖИЦЕ СА ВРАНАМА
ЉУБОМИРА СИМОВИЋА: ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ / 25

Марија С. РАКОВИЋ

МОДЕЛИ ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ У УЏБЕНИЦИМА
СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА ЗА А НИВО / 39

Веселина В. ЋУРКИН

ДЕМИНУТИВНЕ И АУГМЕНТАТИВНЕ РИЈЕЧИ У ВУКОВОМ СРПСКОМ
РЈЕЧНИКУ И СРПСКИМ НАРОДНИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА / 49

Тања Ј. ТАНАСКОВИЋ и Тамара Н. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ

ТЕРИТОРИЈАЛНО МАРКИРАНИ ФРАЗЕОЛОГИМИ У
РОМАНУ ВРЕМЕ КОКОШКИ ДОБРИЛА НЕНАДИЋА / 65

Росица Н. СТЕФЧЕВА

ПАРТИКУЛЕ МЕЂУТИМ И ОБАЧЕ ИЗМЕЂУ
АДВЕРЗАТИВНОСТИ И ТЕКСТУАЛНЕ КОХЕЗИЈЕ / 79

Горица Р. ТОМИЋ

ЛЕКСЕМЕ ЈЕЗИК, Р(И)ЈЕЧ И КЊИГА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ
ВУКОВОГ РЈЕЧНИКА И ДАНАШЊЕГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА / 93

Марина В. КЕБАРА

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ ВУКА С. КАРАЏИЋА У СВЕТЛУ ЗБИРКЕ
ПЕСМЕ ЗАПАДНИХ СЛОВЕНА АЛЕКСАНДРА С. ПУШКИНА / 103

Јулијана Ј. ВУЧО и Јелена М. ФИЛИПОВИЋ

СРПСКИ КАО ЈЕЗИК ОКРУЖЕЊА И ОБРАЗОВАЊА
ЗА МИГРАНТЕ И АЗИЛАНТЕ / 117

Ивана Ј. ВУЧИНА СИМОВИЋ и Ана С. ЈОВАНОВИЋ

ПРИЧАЋУ ВАМ ПРИЧУ О ЖАБИ: ОСОБЕНОСТИ ОТВАРАЊА
ДЕЧЈЕ НАРАЦИЈЕ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 127

Предраг Ј. МУТАВЦИЋ и Драгана П. ТКЛАЦ

ИСТОРИЈСКИ ЗНАЧАЈ ПОЈАВЕ ПРВИХ РЕЧНИКА
САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ И ГРЧКОГ ЈЕЗИКА
(ВУК КАРАЏИЋ И АДАМАНТИОС КОРАИС) / 141

Жељко Д. СТЕПАНОВИЋ

СРПСКИ РЈЕЧНИК (1818) И NOWY SŁOWNIK KIESZONKOWY
POLSKO-NIEMIECKO-FRANCUZKI (1805) / 157

Дејан М. КАРАВЕСОВИЋ

ЕНГЛЕСКЕ ПРОГРЕСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ НАСПРАМ
СРПСКИХ ИМПЕРФЕКТИВНИХ ПРЕДИКАТА / 169

Гордана Д. ДИМКОВИЋ ТЕЛЕБАКОВИЋ

СЕМАНТИЧКО-МОРФОЛОШКА ПРЕВОДНА МЕТОДА
У АНАЛИЗИ СРПСКОГ И ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА У КОНТАКТУ / 183

Јелена М. ЈОСИЈЕВИЋ

МОДЕЛИ АФИРМАТИВНЕ ЛЕКСИЧКО-СИНТАКСИЧКЕ
СУПЕРЛАТИВНОСТИ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / 195

Милица С. БАЦИЋ

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА ЖАНРА ОНЛАЈН ПОХВАЛА
ИЗДАВАЧА НА СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / 213

Ема Н. ЖИВКОВИЋ

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА ИМЕНИЧКИХ СЛОЖЕНИЦА
У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ И ЏОНСОНОВОМ
РЕЧНИКУ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА / 227

Милан Д. ТОДОРОВИЋ и Јелена М. ПАВЛОВИЋ

СЕМАНТИЧКИ И КОМУНИКАТИВНИ ПРЕВОД
„АЛИСЕ У ЗЕМЉИ ЧУДА”: УЗРОЦИ, ИНТЕНЦИЈЕ И
КАРАКТЕРИСТИКЕ ДВА РАЗЛИЧИТА ПРЕВОДА / 237

Даница М. ЈЕРОТИЈЕВИЋ ТИШМА

РЕВЕРЗИБИЛНА ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА НА ПРИМЕРУ
ВРЕМЕНА НАСТУПА ЗВУЧНОСТИ КОД СРПСКИХ
УЧЕНИКА ЕНГЛЕСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА / 249

Нина Ж. МАНОЈЛОВИЋ и Ивана З. МИТИЋ

ВРЕМЕ КАО ПРОИЗВОД У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / 265

Валентина В. БУДИНЧИЋ

ЕПОНИМИ КАО ВРСТА ПОЗАЈМЉЕНИЦА
У СРПСКОМ СПОРТСКОМ ДИСКУРСУ / 279

Даница Б. НЕДЕЉКОВИЋ и Никола Д. ВУЈИЧИЋ

КОПУЛАТИВНЕ ГЕМИНАТНЕ ФРАЗЕМЕ
У НЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 293

Јулијана ВУЛЕТИЋ

„...ЈА КАД ПРИЧАМ СРПСКИ СА МАМОМ, ПА КАД
ЈА НЕ СВЕ НА СРПСКИ КАЖЕМ...” - ГРАМАТИЧКЕ
ТРАНСФЕРЕНЦИЈЕ У ГОВОРУ СРБА У НЕМАЧКОЈ / 315

Веран Ј. СТАНОЈЕВИЋ

НЕКЕ ДИСРУРЗИВНЕ ОДЛИКЕ СРПСКИХ
И ФРАНЦУСКИХ ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА / 325

Јелена Р. КИТАНОВИЋ

СУБЈУНКТИВ У РОМАНУ ТРАГАЛАЦ ЗА ЗЛАТОМ ЖАН-МАРИ
ГИСТАВ ЛЕ КЛЕЗИОА И ЊЕГОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ / 337

Жељко Д. СТЕПАНОВИЋ¹

Београд

Институт за српски језик САНУ

СРПСКИ РЈЕЧНИК (1818) И NOWY SŁOWNIK KIESZONKOWY POLSKO-NIEMIECKO-FRANCUZKI (1805)²

Рад се бави приказивањем Вуковог *Српског рјечника* у контексту пољске лексикографије с почетка XIX века. Најпре се представља кратак преглед историје пољске лексикографије од њених почетака до краја XIX века. Затим се осврће на везе Вука са пољским филолозима и лексикографима. Централни део рада представља поређење и анализа лексикографске обраде у *Српском рјечнику* (1818) и анонимно објављеном пољском речнику *Nowy słownik kieszonkowy polsko-niemiecko-francuzki* (1805). Такође се пореди структура обухваћене лексике у наведеним речницима.

Кључне речи: Вук С. Караџић, Јан В. Бантке, Жежи С. Бантке, речници, лексикографија, лексикографска обрада

0. Увод

Двестота годишњица издавања Вуковог *Српског рјечника* прилика је да се још једном присетимо Вука и његовог дела. Вук, као свестрана личност, долазио је у контакт с многобројним филолозима и лексикографима током свог вишедеценијског рада, укључујући пољске филологе и лексикографе. О везама Вука са Пољацима писано је, може се рећи, често (Карел 1926; Роспонд 1934; Георгијевић 1936; Живановић 1941, 1966, 1972; Јовановић 1980, 1988; Вуковић 1987; Буњак 1999 и тако даље). Овом приликом, осврнућемо се на Вуков *Рјечник* у контексту тадашње пољске лексикографије.

Код нас се, с разлогом, највише писало о Самуелу Богумилу Линдеу (Samuel Bogumił Linde) и његовом речнику пољског језика.³ Вуку су многи препоручивали да се угледа управо на тај речник приликом писања свог *Рјечника*. Иако Линдеов речник заузима прекретницу и централно место у пољској лексикографији XIX века, структуром и обимом, уз исти период објављивања, најближе Вуковом *Српском рјечнику* стоји *Nowy słownik kieszonkowy polsko-niemiecko-francuzki*,⁴ анонимно објављен 1805. године, чије се ауторство приписује Јану Винцентију Банткеу Стенжињском (Jan Wincenty Bandtkie Stężyński) (ПБ² II 1961: 58). За разлику од Линдеовог описног, и Вуков и Банткеов речник јесу тројезични речници.

Стога ће предмет овог рада бити Вуков *Рјечник* и наведени речник Јана В. Банткеа. Најпре ће се представити кратак историјат пољске лексикографије од њених почетака до краја XIX века, као и Вукови контакти с Пољском и Пољацима.

1 zhelhko@gmail.com

2 Овај чланак је настао као резултат рада на пројекту бр. 178007 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*”, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Више о Линдеу и његовом речнику в. Живановић 1972; Вуковић 1987; Јовановић 1988.

4 Савр. пољ. ортографија *francuski*.

Основни циљ овог рада биће поређење и анализа лексикографске обраде у овим двама речницима. Такође ће се упоредити структура обухваћене лексика у наведеним речницима. На неколиким примерима ће се указати на семантичке и ортографске промене које су захватиле поједине лексеме од њиховог бележења у речницима, у односу на савремени српски и пољски језик.

1. Пољска лексикографија XVI–XIX в.

Најстарији штампани⁵ пољски речник јесте речник Ј. Мурмелијуша из 1526. године – *Dictionarius Johannis Murbelii variarum rerum cum germanica atque polonica interpretatione*. Имао је неколико поновљених издања током XVI века, а анонимно је издаван као *Dictionarium trium linguarum* у више наврата током XVII века. Његова структура је тематска: *О Богу и небеским стварима; О временима; О живим бићима; О цвећу; О мирисном биљу* итд. На крају речника налази се абецедни списак објашњених речи. Поред овог речника објављени су и следећи речници до краја XVI века: Ф. Мумер – *Dictionarium trium linguarum* (1528), Ј. Маџућски – *Lexicon latinopolonicum* (1564) и још неколико мањих лексикографских дела и прилога. Најистакнутије лексикографско дело из тог периода јесте речник Ј. Мончињског које је надмашило претходна, како богатством грађе, тако и структуром. Мончињски се старао за домаћу лексiku, којој је давао предност у односу на бохемизме и германизме, док је латинизме, у духу тог времена, прихватао. Највишим достигнућем у пољској лексикографији XVII века сматра се речник Гжегожа Кнапијуша (Grzegorz Knapiusz) – *Thesaurus polonolatinograecus (polono-latino-graecus)* из 1621. године (2. издање 1643). Средишње место међу речницима XVIII века заузима речник Михала Абрахама Троца (Michał Abraham Trotz) – *Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-francusko-niemiecki* (1744. т. 1, 1747. т. 2, 1764. т. 3.; друго издање 1779). Поред латинског, немачког и француског, у наведеном периоду средњопољског језика објављивани су речници и других језика: турског, литванског, шпанског, италијанског, летонског источних језика (Клеменсевич 1976: 352–357; Жмигроцки 2003: 125–137).

Прекретницу у пољској лексикографији чини описни шестотомни речник пољског језика Самуела Богумила Линдеа – *Słownik języka polskiego* (1807–1814, друго издање 1854–1860). Иако није био лишен недостатака, у време свог изласка овај уједно историјски речник⁶ пољског језика истакао се у целокупној славистици, али и међу осталим европским лексикографским подухватима тог времена. На пример, речник Јозефа Јунгмана (1834–1839) и речник браће Грим (1854. започето штампање) објављени су тек након Линдеовог речника. Поред обилне грађе пољског језика садржи и примере из различитих словенских језика и дијалеката. С обзиром на то да је завршен пре објављивања *Српског рјечника*, изостали су примери из српског језика.⁷ Следећи речник пољског језика, тзв.

5 Међутим, пољска лексикографија сеже један век у прошлост. Најстарији латинско-пољски речник јесте тзв. *Триденцки вокабулар* (*Wokabularz trydencki*) из 1424. године, анонимна рукописна збирка од око 500 речи из области права, војске, администрације и сл., пронађена у Тренту у Италији (Урбањчик 1962: 15–29). Рукописни терминолошки речник Јана Станка (Jan Stanko) из 1472. године садржи називе за биљке и животиње – око 20 000 латинских термина, 2 000 пољских и 800 немачких (Карнецка 1976: 119–154).

6 Обухватио је штампану грађу у периоду од 1550. до 1800. године, изоставивши раније споменике, као и рукописне споменике.

7 Изостанак српских речи у Линдеовом речнику и сам Вук наглашава у свом првом *Објављенију* за речник (СР 1966: 3; пагинација према одељку *Додаци*).

Вилњуски речник⁸ – *Słownik języka polskiego*, објављен у Вилњусу 1861. године у два тома, има карактер приручног речника. У односу на Линдеов речник проширен је при ексцерпцији извора и на новији период: 1800–1850 (Клеменсјевич 1976: 653–657; Жмигроцки 2003: 138–142).

2. Јан Винценти Банткеи Јежи Самуел Бантке

Почетком XIX в. браћа Бантке објавила су низ двојезичних и тројезичних речника. Најпре је анонимно 1805. године у Вроцлаву објављен *Nowy słownik kieszonkowy polsko-niemiecko-francuzki*. Из следећег деларечника *Nowy słownik kieszonkowy francuzko-polsko-niemiecki*, објављеног 1807. године, као и из поновљених издања, сазнаје се да је аутор и првог и другог дела Јан Винценти Бантке; на основу потписа на крају предговора – Jan Wincenty Bandtkie, односно J. W. B. Последњи трећи део, двотомни *Nowy słownik kieszonkowy niemiecko-polsko-francuzki*, потписао је 1813. године Јежи Самуел Бантке (Jerzy Samuel Bandtkie). Сва три дела речника имала су више поновљених издања током XIX века. Остаје питање колико је рад на сваком од тих речника заправо био самосталан а колико заједнички резултат браће Бантке.

Јан В. Бантке је оставио већи траг као историчар права, него ли као лексикограф. Био је професор најпре Школе а затим и први декан тек основаног Факултета права и администрације (Wydział Prawa i administracji, Królewski Uniwersytet Warszawski).

Јежи С. Бантке, библиотекар Јагјелонске библиотеке, поред поменутог тројезичног речника, објавио је познатији двотомни *Słownik dokładny języka polskiego i niemieckiego* 1806. а 1808. године и пољску граматику намењену Немцима за учење пољског језика – *Gramatyka polska dla Niemców chcących się nauczyć języka polskiego*, која је имала неколико поновљених издања.

Речници објављени од стране браће Бантке:

- *Nowy słownik kieszonkowy polsko-niemiecko-francuzki* (1805) [Јан В. Бантке]
- *Nowy słownik kieszonkowy francuzko-polsko-niemiecki* (1807) Јан В. Бантке
- *Nowy słownik kieszonkowy niemiecko-polsko-francuzki*, 1–2 (1813) Јежи С. Бантке
- *Słownik dokładny języka polskiego i niemieckiego*, 1–2 (1806) Јежи С. Бантке

3. Вук С. Караџић и Пољаци

Вук је у свом првом *Објавленију* за речник од 1816. године, већ у другом пасусу, написао: „Славный Полякаъ, Г. Линде, сочинивши не давно свой Польскій словникъ, сравниў е съ Польскимъ езикомъ све проче Славенске, кромѣ Сербскога, у коемъ печатана Рѣчника није нашао” (СР 1966: 3).⁹ Марта 1816. г. Копитар пише Вуку: „Јуче су речници [...] пошли за Нови Сад. [...] Још ће Вам недостајати међу њима најстарији, Микаља (који немам); а требало би такође да се Вранчићев *Теџраглосон* [...] потражи [...] Али за невољу, уколико у потпуности ексцерпирате само оне које имате, и при томе ударите намет на памћење, Ваше и Ваше околне, тада ће Ваш речник већ у првом издању износити најмање 2/3 Банткеовог

8 Насупрот тзв. *Варшавском речнику*, истог назива *Słownik języka polskiego*, објављиваног у Варшави од 1900. до 1927. г. (укупно осам томова). Одликује се великом количином дијалекатске лексике, градског жаргона, стручних израза и позајмљеница.

9 Пагинација према одељку *Додаци*.

пољског речника, који сам приложио да бих Вам дао узор како се сажето а ипак исцрпно, може речник написати. Банткеова граматика такође је приложена [...]” (Преписка I 1987: 293).¹⁰ Мисли се на двојезични пољско-немачки речник Жежија Самуела Банткеа из 1806. и на његову граматику из 1808. године, а не на „наш” тројезични речник пољско-немачко-француски Јана Винцентија Банткеа, који је предмет анализе и поређења с Вуковим речником у овом раду. И Л. Мушицки је хвалио двотомни речник Жежија С. Банткеа наводећи поделу значња, фразеологију и друге особине речника: „Мени се Бантке у том’ врло допада” (I. с. 424).¹¹ Такве јасне поделе значења (према бројевима) присутне у речнику Жежија С. Банткеа, о којој пише Мушицки, нема у „нашем” тројезичном речнику Јана И. Банткеа, који је такође врло сиромашан фразеологијом.

Вук је крајем 1818. г. отишао у Русију преко Кракова и Варшаве. Децембра месеца га је у Кракову дочекао Жежи Самуел Бантке. О томе Вук Копитару пише: „Бантке ме дочекао лијепо, и частио сваки дан” (I. с. 643). У то време је Јан Винценти Бантке већ био у Варшави и предавао римско и пољско право на Краљевском Варшавском универзитету. Чекајући руски пасош, Вук је учио пољски језик, углавном да чита. У фебруару пише Копитару: „Научио сам мало читати пољски; али е не могу никако да изговорим, н.п. *będzie, gęś, ręć*, чаги се (и говори), бенђе, генś, пенћ ит. д.” (I. с. 650). Том приликом, упознао је и Самуела Богумила Линдеа. Чак се с њим расправљао око изговора поменутих назала. Хтео је да му докаже да се носни сугласници изговарају као спој самогласника и носног сугласника. Осим за пример *gęś*, Вук је био у праву (Живановић 1972: 20–21).

Вуковим посредством, до Пољака стигле су и наше народне песме. Вук је Валентину Мајевском (Walenty Majewski), пољском филологу, почетком 1819. г. током свог боравка у Варшави дао примерак свог *Рјечника*. Исте године, у часопису *Памјенићник наукови* (Pamiętnik Naukowy, Oddział literatury) Мајевски је објавио чланак *Wiadomość o dziełach P. Wuka Stefanowicza Serblanina* с наводом наших песама у пољској транскрипцији: *Ryba i dziewoyka, Sztaby koia nauwolila, Dziewoyka sama sebe opisuię i Tudzia mayka zła swekerwa* (Георгијевић 1936: 44).¹²

4. Вуков речник и Банткеов речник

4.1. Основне карактеристике

Вуков и Банткеов речник приближног су обима. Вуков речник има 464 стране (928 стубаца) и 26 270 одредница, а Банткеов 640 страна (1280 стубаца) и око 21 000 одредница.¹³ Међутим, број речи у Банткеовом речнику већи је, јер су

10 Цитат преузет у преводу.

11 Паул Карел (1926: 268) цитирајући препоруку Мушицког, погрешно наводи сва четири тома заједничког тројезичног речника браће Бантке (1805–1813) уместо двотомног пољско-немачког речника Жежија С. Банткеа (1806). Станислав Роспонд такође меша личности Јана и Жежија Банткеа. У *Јужнословенском филологу* 13, уз *Пољску граматику* (Жежија С. Банткеа) наводи примере с ортографским решењима за глас /j/ из предговора „нашег” тројезичног речника Јана В. Банткеа (1934: 17). Све ове забуне резултат су чињенице да је речник из 1805. (први од четири тома заједничког речника) објављен анонимно, а да је лексикографски рад Жежија С. Банткеа ипак био познатији, те се по инерцији његово име везивало и за тај речник Јана В. Банткеа, односно за све четири тома речника.

12 У том периоду најzasлужнији за ширење наше народне поезије у Пољској јесте песник Казимјез Брођински (Kazimierz Brodziński) (I. с. 13–32).

13 Више опрвом издању Вуковог *Српског рјечника*в. Ивић 1966: 17–188; пагинација према одељку *Поговор*, у СР 1966.

често иза основне речи, издвајањем само суфикса, наведене различите изведенице. Стога је разлика у броју речи ових двају речника заправо мања.

Оба речника су тројезична, Вуков је српско-немачко-латински а Банткеов пољско-немачко-француски. Латински и немачки језик, уз основни језик, наслеђени су од најраније епохе двојезичних или вишејезичних речника. Пољски најстарији штампани тројезични речници имали су уз пољски језик управо латински и немачки у својој структури. Француски је тек од Троцовог речника средином XVIII в. постао један од могућих елемената у структури вишејезичних речника код Пољака.

У Вуковом речнику за српске речи коришћена је ћирилица, за немачке готица, а за латинске латиница.¹⁴ У Банткеовом речнику за пољске и француске речи коришћена је латиница, а за немачке готица.

4.2. Лексикографска обрада

Глаголи су у Вуковом речнику навођени у инфинитиву, уз наставак за прво лице једине и ознаку глаголског вида – v. impf. или v. pf. У Банткеовом су, према преузетој традицији за латински и грчки језик, глаголски облици навођени најпре у првом лицу једине. Иза тог облика следи облик 3. лица једине прошлог времена, инфинитив, затим ознака глаголског вида (п. – „słowoniedokonane” за несвршене глаголе и d. – „słowodokonane” за свршене глаголе) и на крају број конјугације, према важећој пољској граматици. Уз именице у оба речника стоји ознака рода, у Банткеовом речнику и за немачке и за француске речи. У неким примерима и број се наводи – срп. *наћве* f. pl., пољ. *ciżmy* f. pl. Уколико је генитив другачији од уобичајеног, наводи се и наставак за генитив или цео облик генитива, као у примерима *ўса = psa*.

Јести, једем (говорисе и јем), v. impf. Essen, edo.¹⁵
Iem, iadł, ieśdź,¹⁶n. 2. essen; fressen. Manger.

Њас, пса, m. Der Hund, canis.
Pies, psa, m. Hund, m. Chien, m.

Придеви у Вуковом речнику имају наведен наставак за сва три рода, док у Банткеовом речнику стоји само ознака за придев – a. Компаратив је у Вуковом речнику чешће навођен него у Банткеовом речнику, у неколиким случајевима и као посебна одредница.

Изведенице су у Вуковом речнику најчешће посебне одреднице, док су у Банткеовом речнику изведенице често само суфиксом наведене иза основног облика, нпр. прилошки суфикс *-o* за облик *mlodo* и именички суфикс *-dość*¹⁷ за облик *mlodość*. При томе су изведенице, без неког одређеног правила, бележене као посебне одреднице или навођене само помоћу суфикса.

14 Вук спорадично наводи и превод на неки други језик, уколико је сматрао да боље одговара српској лексеми, нпр. *свијети* 2) viel Leute (franz. *du monde*): навалио свијет.

15 У оба речника лева страна (српски; пољски) одреднице писана је почетним великим словом. У Банткеовом речнику и француски превод (иза немачког) почиње великим словом, али само прва реч. Уколико има више значења у француском, друго и остала значења писана су малим словом. При навођењу у раду ортографија није мењана (срп. *говорисе*; фр. *Manger*; нем. *bey*). Готица је пренета латиницом. Неке одреднице су скраћене ради боље прегледности.

16 Према данашњој пољској ортографији: *jem, jadł, jeść*.

17 Тачније *-d-* из саме придевске основе и суфикс *-ość*.

Млѣд (comp. млѣћѣ), да, до, jung, juvenis.
Младѣст, f. die Jugend, das Jugendalter, juvenis, aetas juvenilis.
Млѣды, a. Jung, Jeune. ad. do. S. došć. Jugend, f. Jeunesse, f.

бѣлѣй, лѣ, лѣ besser, melior.

Lepszy comp. von dobry

Слична је ситуација и код топонима. У Вуковом речнику етници и ктетици навођени су као посебне одреднице. У Банткеовом речнику иза топонима навођени су само суфикси којим се изводе етници и ктетици.

У наведеном примеру Вук у четири одреднице наводи пет речи: *Бијоџраг*, *бијоџрадски* adj., *бијоџрадски* adv., *Бијоџрадац* и *Бијоџраћка*; а Бантке у једној одредници наводи три речи: *Warszawa*, *warszawski*, *warszawianin*, не наводећи постојећи облик женског рода *warszawianka* у пољ. језику.

Бијоџрад, m. (Ерц.) Belgrad, Belgradum.

Бијоџрадскѣй, ка, ко (Ерц.) 1) Belgrader-, belgradinus. 2) adv. Belgradisch, more belgradino.

Бијоџрадац, граца, m. (Ерц.) der Belgrader, Taurunensis.

Бијоџратка, f. (Ерц.) die Belgraderin, mulier Belgradina.

Warszawa, f. Warschau, n. Varsovie, f. wski. a. wianin, m. Varsovien, a.; m.

Оба речника бележе и непроменљиве речи.

Од, 1) von, а 2) бољи од мене, besser als ich u. s. w. melior me

Od, prp. g. von; seit; vor; als, bey comp. De; dès, depuis; que, avec un comp.

У Вуковом речнику различита значења разврстана су према бројевима (*брада*, *ѣиринач*), док у Банткеовом речнику нема посебног истицања различитих значења. Сва значења, било блискозначна (*broda*) или хомонимна (*zamek*), раздвајана су, без правила, обичним зарезомили тачком са запетом. Вук јесте раздвајао хомонимна значења (*ѣиринач*), али ипак под једном одредницом.

Брада, f. 1) der Bart, barba. 2) das Kinn, mentum.

Broda, f. Bart, m. Kinn, n. Barbe, f. Mentonm.

Пиринач*, нча m. 1) der Reis, oryza. 2) das Messing, orichalcum

Zamek, mku, m. Schloss (an der Thüre), n. Burg, f. Schloss, n. Serrure, f. château, m.

Упућивање синонима је једносмерно, али има и примера где синоними нису повезани.

Књѣга, f. 1) der Brief, epistola. 2) das Buch, liber

Писмо, n. 1) die Schrift, scriptura. 2) der Brief, epistola. cf. Књѣга

Księżyc, m. Mond, m. Lune, f.

Miesiąc, m. Mond; Monat, m. Lune, f. mois m.

У Вуковом речнику аугментативи и деминутиви бележени су као посебне одреднице. У Банткеовом речнику аугментативи су веома ретки, а деминутиви су најчешће означавани суфиксом иза основног облика.¹⁸

18 Аугментативи су ретки у пољском језику. С друге стране, двоструки деминутиви нису реткост. Нпр. деминутивни облик *książka* попримио је неутрално значење 'књѣга' и нема квалификатор

Писа́мце, n. dim. v. писмо.
Књи́жѣтина, f. augm. v. књига.

Obraz, m. Bild; Gemälde, n. Tableau, m. peinture f. zek, zka¹⁹ n. dim.
Psisko, n. augm. v. Pies.

Вукове одреднице често имају описе различитих обичаја и богат су извор етнографске грађе. Вук је сам најбоље описао какве ће одреднице бити у његовом *Рјечнику* у свом другом *Објавленију* из 1818. године: „А и осимъ тога, не ће у овомъ Словару бити само сувопарне рѣчи, него су свуда мала толкованія о различномъ значеню и употребљаваню рѣчій: различни примѣри, а особито изъ народны послочица, пѣсана, загонеткій и приповѣдкій.” (СР 1966: 11).²⁰ Таквих одредница нема код Банткеа.

4.3. Лексика

У лексичком погледу Вуков речник пре свега садржи дијалекатску лексику (у основи лексику његовог тршићког говора).²¹ Стога је Вуков речник богат, најпре, терминологијом из сточарства и земљорадње: *мегоња* име волу, *уџар*, *повлака* итд. Банткеов речник, с друге стране, доноси лексику стандардног пољског језика, али садржи такође лексику из области сточарства и земљорадње: *saban/czaban* 'велики подољски'²² во', *ugor*²³ 'угар', *śmietana* 'павлака' итд. Оба речника садрже лексику која се тиче одевања и обувања тог и ранијег времена – Вук: *антиерија*, *кожу*, *чизма*, Бантке: *kontusz* 'старопољски огртач с разрезаним рукавима', *żupan* 'старопољски мушки дуги капут', *ciżmurl* 'старинске дубоке ципеле'; затим називе за различите посуде – Вук: *бечка* 'пиварско буре', Бантке: *beczka* 'буре'; имена јела – Вук: *киселица*, Бантке: *gruczak* 'колач од хељде'. О друштвеним односима и околностима сведочи следеће лексеме – Вук: *ајдук*, *кмеи*, *оборкнез*, Бантке: *hajduk*²⁴ 'хајдук', *hetman* 'врховни командант војске', *starosta* 'управитељ'. Затим су забележени различити називи заната (и домаћег и страног порекла) – Вук: *ковач*, *млинар*, *дунђерин*, Бантке: *kowal* 'ковач', *młynarz* 'млинар', *bednarz* 'бачвар'; као и терминологија која се тиче војске и оружја – Вук: *солдаји*, *генерал*, *копље*, Бантке: *zołnierz*²⁵ 'војник', *generał* 'генерал', *korpa* 'копље'. У оба речника забележена је и застарела лексика, као и нови термини модерне цивилизације – Вук: *база* 'зова', *вишњовик* 'вино од вишања', *ешак* 'узбуђење',

dim. Стога се од неутралног деминутивног облика формира нови деминутив *książeczka*, а основни облик *księga* добија атрибут 'велика':

Książka, f. Buch, n. Livre, m. zeczkadim.

Księga, f. großes Buch, Grand livrem.

19 *Obrazek*, генитив *obrazka*.

20 Пагинација према одељку *Додаци*.

21 Вук наводи и лексику других говора и дијалеката српског језичког простора, најчешће помоћу географског одређења – „у Ерцеговини и око Новог пазара”, „у Сријему и Бачкој”, „у крајини Неготинској” итд. Таквих одређења нема у Банткеовом речнику.

22 Подоље – историјска област (између реке Дњестар и украјинског дела Карпата).

23 Савр. пољ. *ugór*.

24 Савр. пољ. *hajduk*.

25 Савр. пољ. *żolnierz*.

Бантке: *miesiąc*²⁶ 'Месеџ', *zrękowiny*²⁷ 'заруке', *huzar*²⁸ 'хусар', односно Вук: *аџаџека*, *банка*, *коменџија*, Бантке: *apteka* 'апотека', *bank* 'мењачница', *komedia*²⁹ 'комедија'. Оба речника садрже и апстрактну лексику – Вук: *свијестџи*, *чезнуџи*, *млоџознао*, Бантке: *świadomość*³⁰ 'искуство', *pragnę* 1. sg. 'жудети', *ciekawu* 'радознао'. Опсцена лексика присутна је и у Вуковом и у Банткеовом речнику. Ономастички материјал бележен је у оба речника – Вук: *Ђурђија*, *Пољска*, *Биџоџраџац*, *Дунав*, *Шара*, Бантке: *Grzegorz*, *Serb*, *Warszawa*, *Wisła*, *Tatry* итд.

4.4. Језик Вука и Бантџека и данашњи српски и пољски језик

Оба речника су сведочанство промене значења појединих речи у језику. Тако Вук бележи као прво значење лексеме *закон* 'религија' које је тек четврто у РМС (1967–1976). Друго Вуково значење 'причешће' уопште није забележено у РМС, а свакако је непознато већини данашњих говорника српског језика. Слично је и са пољском лексичком паралелом *zakon*. Банткеово значење 'завет (део Библије)' непознато је данашњим говорницима пољског језика. Речник савременог пољског језика (РПЈ 1978–1981) бележи само друго Банткеово значење 'монашки ред'. У значењу 'завет (део Библије)' у савременом пољском језику користи се позајмљеница *testament* коју и Бантке бележи, али у општем значењу 'завештање'.

Закон, m. 1) die Religion, der Glaube, religio 2) das heilige Abendmal, eucharistia.

Zakon, m. Bund, m. Testament der heil. Schrift, n. geistlicher Orden, m. Alliance, f. testament; ordre, m. congrégation des religieux.

Оба речника такође бележе лексеме, или њихове облике, којих више нема у савременом језику, јер су застареле или су претрпеле ортографске промене. Тако се код Вука, поред застарелих турцизама, срећу нпр. и следеће лексеме и облици: *намаџтир* = *манаџтир*; *вр*, *врџа*.³¹ Код Бантџека на пример облици *гаџбаи* *наџба*, уз семантичку разлику 'укор' наспрам 'срамота, увреда'. При чему је први облик, изворно пољски, данас непознат у савременом језику, док је други, фонетски бохемизам истог порекла, и даље у употреби. Више о етимологији в. Бориш 2005: 192 s. v. *наџба*. Лична заменица *ia* из Банткеовог речника, према савременој пољској ортографији, данас се пише *ja*.

Манаџтир, m. vide намаџтир (mit allen Ableitungen)

Намаџтир, m. das Kloster, monasterium. Будући да у Србији ни у десетом селу нема цркве, зато људи иду уз часне посте [...] намаџтирима, те се исповиједају и причешћују. [...]

Гаџба, f. Tadel, m. Réprimande, f.

Наџба, f. Schmach, f. Schimpf, m. Ignominie, f. affront, outrage, m.

вр, врџа, m. (у Ерц. и врр) das Oberste einer Sache, Gipfel, summitas, cacumen.

Ia, pr. ich. Moi; je.

26 Данашње значење 'месец (временски период)' код Бантџека на другом месту. *Księżyс* 'Месеџ', уобичајено данас, такође забележено код Бантџека.

27 Данас уобичајено *zaręczytu*, такође забележено у Банткеовом речнику.

28 Данашњи облик *husarz* такође архаизам.

29 Савр. пољ. *komedia*.

30 Данас у значењу 'свест'.

31 Слово *x* које је изостављено у лексеми *вр*, ипак се среће у неколиким одредницама (нпр. *архиџакон*) и у првом издању Вуковог *Рјечника*.

5. Закључак

Многи проблеми и недоумице с којима се Вук сусретао приликом писања *Српског рјечника* нису били усамљене појаве у дотадашњој лексикографији и филологији. Требало је нпр. одабрати које су позајмљенице прихватљиве а које нису, да ли укључити опсцену лексику или је изоставити итд. Као што су данас англицизми уобичајени, за Вука и тадашњи српски језик били су турцизми (на- супрот ближим славенизмима), а за Мончињског и пољски језик XVI в. били су латинизми (на супрот ближим бохемизмима). На почетку XIX века трагало се и у српском и у пољском језику за ортографским решењима. Вук је нпр. преузео слово *j* из латинице, које се тада још није било усталило у пољском правопису. И Бантке и Линде, уместо данашњег *j*, писали су *i* (*ięzyk*) иу (*hayduk*). Затим нису третирали нпр. *z* и *ż* као два различита слова, те су у речницима низане заједно лексеме које почињу тим графемама. Када је реч о семантици, Вук је био свестан полисемије и разврставао је значења, али хомонимне облике ипак није разликовао. Бантке је несхватљиво мало пажње посветио полисемији при обликовању одредница, с обзиром на то да је раздвајање значења већ било присутно у пољској лексикографији. Вуков и Банткеов речник оставили су нам пресек лексике тог времена у српском и пољском језику, као и слику лексикографије с почетка XIX века.

Речници Јана В. Банткеа и Жежија С. Банткеа (1805–1813) последња су лексикографска дела пре чувеног Линдеовог речника (1807–1814) који је значио прекретницу у пољској лексикографији. Иако слабијег квалитета и мање познати од Линдеовог речника, својим бројним поновљеним издањима током XIX века сведоче о потреби тог времена за таквим преводним речницима. С друге стране Вуков *Рјечник*, иако није први српски преводни речник, ипак представља почетак српске лексикографије.³² У контексту пољске лексикографије, може се рећи да Вуков *Рјечник* стоји негде између *Линдеовог* и речника претходне епохе, укључујући и речнике браће Бантке.

Извори

Вук С. Караџић, *Српски рјечник, истолкован њемачким и латинским ријечма*, Беч, 1818. [Jan W. Bandtkie], *Nowy słownik kieszonkowy polsko-niemiecko-francuzki*, Wrocław, 1805.

Литература

Бориш 2006: W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Буњак 1999: П. Буњак, *Преглед пољско-српских књижевних веза (до II светског рата)*, Београд: Славистичко друштво Србије.

32 И пре Вуковог *Рјечника* било је српске преводне лексикографије, нпр. *Нѣмецкїй и Сербскїй словарь на потребу Сербскагѡ народа въ Крал. державахъ, непозантог аутора, објављен у Бечу у два идентична издања 1790. и 1791. Више о историјату двојезичних речника у српској лексикографији в. Ружин Ивановић 2018. О Вуковом *Рјечнику* и српскохрватској лексикографији XIX века в. Горган-Премк 1984.*

- Вуковић 1987: N. Vuković, Vuk. Stef. Karadžić i Samuel Bogumil Linde, у: *Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу*, Сарајево: РО Институт за језик и књижевност, ООУР Институт за књижевност, 45–51.
- Георгијевић 1936: К. Георгијевић, *Српскохрватска народна пјесма у пољској књижевности*, Београд: Српска краљевска академија.
- Гортан-Премк 1984: Д. Гортан-Премк, Српскохрватска лексикографија XIX века (Преглед лексикографских концепција), *Наш језик*, XXVI, Св. 2–3, Београд: Институт за српскохрватски језик, 139–146.
- Живановић 1941: Ђ. Живановић, *Срби и пољска књижевност (1800–1871)*, Београд: [б. и.].
- Живановић 1966: Ђ. Живановић, Први Вукови сусрети с Пољацима, у: В. Новак (ур.), *Вуков зборник*, Београд: Научно дело, 290–315.
- Живановић 1972: Ђ. Живановић, Линде и Вук, *Ковчежић*, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, 10, Београд, 5–21.
- Жмигроцки 2003: P. Źmigrodzki, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Ивић 1966: П. Ивић, Поговор (О Вуковом Рјечнику из 1818. године), у: П. Ивић (приредио), *Српски рјечник (1818)*, Београд: Просвета, 17–188.
- Јовановић 1980: Г. Јовановић, Српскохрватски извори и лексика у Речнику пољског језика Самуела Богумила Линдеа, у: С. Николић, З. Бојовић (ред.), *Научни сасијанак славистици у Вукове дане*, Београд: Међународни славистички центар, 189–194.
- Јовановић 1988: G. Jovanović, Srpskohrvatska leksika kao komparativni materijal u rečniku poljskog jezika Samuela Bogumila Lindea, и: А. Песо (ур.), *Leksikografija i leksikologija*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 99–105.
- Карел 1926: P. Karel, Vuk Stef. Karadžić a Poláci, *Slavia*, Ročník IV, 1925–1926, Praha, 265–278.
- Карнецка 1976: M. Karnecka, Słownik Jana Stanki – najbogatszy zabytek średniowiecza, *Rozprawy Komisji Językowej*, X, Wrocław, 119–154.
- Клеменсјевич 1976: Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa: PWN.
- ПБ²П 1961: K. Estreicher (red.), *Bibliografia polska XIX stulecia*, II (litera B), Kraków: Polska Akademia Nauk.
- Преписка I 1987: Вук Стефановић Караџић, *Преписка I (1811–1821)*, Београд: Просвета.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1–6, Нови Сад: Матица српска.
- Роспонд 1934: S. Rospond, „Polonica” kod Vuka St. Karadžića, *Јужнословенски филолоџ*, XIII, Београд, 170–179.
- РПЈ 1978–1981: *Słownik języka polskiego*, 1–3, Warszawa: PWN.
- Ружин Ивановић 2018: Т. Ружин Ивановић, Двојезични речници, у: М. Тешић и др. (ур.), *Српска лексикографија од Вука до данас, Каталог изложбе*, Београд: Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије, 113–124.
- СР 1966: П. Ивић (приредио), *Српски рјечник (1818)*, Београд: Просвета.
- Урбањчик 1962: S. Urbańczyk, Wokabularz trydencki, *Język polski*, Rocznik XLII, Kraków, 15–29.

**THE SERBIAN DICTIONARY (1818) AND NOWY SŁOWNIK KIESZONKOWY
POLSKO-NIEMIECKO-FRANCUZKI (1805)**

Summary

This paper presents the *Serbian Dictionary*, written by Vuk Stefanović Karadžić, in context of the Polish lexicography at the beginning of the XIX century. A short overview of history of the Polish lexicography from its beginning until the end of the XIX century is given. The connections between Vuk S. Karadžić and Polish philologist and lexicographers are presented too. The central part of this paper is comparison and lexicographic analysis in the *Serbian Dictionary* (1818) and the *Nowy słownik kieszonkowy polsko-niemiecko-francuzki*, published anonymously (1805). The structure of the lexis in these two dictionaries is also compared.

Key words: Vuk S. Karadžić, Jan W. Bandtkie, Jerzy S. Bandtkie, dictionaries, lexicography, lexicographic analysis

Željko Stepanović